

Agy, elme, psziché: a harmadik terminus megőrzése

*Walter A. Davis*¹

Téziseim a mai pszichoanalízis el nem ismert, belső krízisééről is szólnak. Nem könnyű feladat, hogy megőrizzük azt, ami a pszichoanalízist az emberi lényre (és ezáltal minden másra) vetett sajátos tekintetté teszi. Azt gondolom, hogy a tudományág mai fejleményei elvesztették a kapcsolatot Freud alapvető meglátásaival, holott éppen az ő eszméi képezik azt az elsődleges és leg-radikálisabb forrást, amely leginkább megőrzésre érdemes a pszichoanalízisben. Könnyen lehet azonban, hogy e cél elérhetetlen a körénk telepedett ideológiai és elméleti hangulat miatt, és amely, jobb kifejezés híján, a pszichoanalízis halálát is okozhatja.

I. Az ideológiai dilemma

„Minden állításban egy feltételezés rejlik, s ez pedig az, amit állítottunk” (*Frege*)

Tárgyam mindaz, aminek a kimondását és tudását éppen ellehetetlenítjük a magunk számára. Az angol-amerikai pszichoanalízisben most egy olyan paradigma van alakulóban, amelynek feltevéseihez csaknem mindenki igazodni lát-szik. Ennek következménye azonban az, hogy – remélem, sikerül megmutatnom – meghal minden, ami Freudnál radikális, minden, ami úgy mutathatná meg a pszichoanalízist, mint az emberi lény eddig létrejött legmélyrehatóbb és legbomlasztóbb felfogását. Krízis, amivel szembenézünk anélkül, hogy tudnánk róla. Az egyik okát annak, hogy ezt nem látjuk, tárgyalom ebben a részben.

Thomas Kuhnnak *A tudományos forradalmak szerkezete*² című műve az a klasszikus munka arról, amit a tudományok ideológiájának nevezek. Kuhn

¹ Az írás az International Forum for Psychoanalytic Education 18. évi interdiszciplináris konferenciáján (Toronto, 2007 október 19-21.), “Brain, Mind, Psyche: Preserving the Third Term” címmel elhangzott előadás kibővített változata. A kéziratot a szerző bocsájtotta az *Imágó Budapest* rendelkezésére. A jegyzetek a szerkesztőtől származnak.

² Th. S. Kuhn: *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago, 1962, 1970); magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Osiris, Bp. 2002.

három dologra hívja fel a figyelmet a „tudományos objektivitás”, stb. kapcsán. (1) A tudomány egy paradigmán – feltevések halmazán – alapul, amit a szakma művelőinek java része nem kérdőjelez meg. (2) Az átlag tudósok nem kritikus gondolkodók, hanem a szakterület egyszerű művelőiként a „tudást” termelik, olyan tudást, amely megfelel a paradigmának. (Megszilárdítják azt, abban a reményben, hogy olyannyira kiterjeszhető lesz, hogy képes mindent megmagyarázni.) (3) Akkor következik be tudományos forradalom, ha egy eredeti gondolkodó helytelennek ítéli meg a paradigmát, és jelzi, hogy azt gyökeresen új gondolkodásmódnak kell felváltania.

Én egy negyedik elemet adnék ahhoz, amit Kuhn mond. Egy különösen figyelemreméltót arra nézvést, ahogyan a mai amerikai pszichoanalízis próbálja újraértelmezni magát, oly módon, hogy a neurológiához, az evolúciós biológiához és az agy-elve tudományos-kognitív elméletéhez hangolódik: *a tudomány társadalmi valóság, amelyet a társadalom „vágyai” határoznak meg.* Amerikában ez a kapitalizmushoz és annak parancsaihoz mint életmódhoz való igazodást jelenti, azt, amit az embereknek magukévá kell tenniük és amely szerint élniük kell, hogy elérjék mindazt, amit a mentális egészség szakma művelői egészségnek, normalitásnak, beilleszkedésnek és egy jó, erős, szilárd szelf megformálásának tartanak.

A fenti megfontolások azt jelzik, hogy minden koncepciót, azok fogalmi hozadékával együtt, három tényező felől kell vizsgálnunk: (1) *a mögötte megbúvó vágy;* (2) *a félelem, ami általa kiűződik;* és (3) *az ideológia, melyet beteljesít.* Csak akkor kezdjük majd megérteni a gondolkodást – a filozófiát, a tudományt, a politológiát, stb. – pszichoanalitikus tevékenységként, ha ezt a három tényezőt sajátos fogalmakkal koordináljuk. A példa, amit ez az esszé kínál fel, csak a végén válik majd világossá. Mégpedig, hogy az emberi természetről szóló azon elképzelés és folyamatos erőfeszítés, hogy az emberi tapasztalatra a természetes és a változatlan esszencialista fogalmakban gondoljunk, nem más, mint a léttől, a kiszámíthatatlanságtól és azoktól a valós konfliktusoktól való megfutamodás, amelyek a szubjektumot meghatározzák. A modernitás akkor kezdődött, amikor Hegel meglátta a szubsztanciától a szubjektumig való elmozdulás szükségességét az emberi lét megértésében, ami egy rögzített természet gondolatától egy alapvető nyugtalansághoz, viszályhoz, nyugtalan bensőhöz, önuralomhoz és szabadsághoz, mint az emberi lét valódi meghatározásához való elmozdulást jelent. Vagy ahogyan Sartre a törekvést folytatva megjegyzi: „a lét megelőzi a lényegét”. A kortárs angol-amerikai pszichoanalízis megkísérli visszaforgatni az idő kerekét. Újra felajánlja nekünk a természet vigaszát, mindenféle konceptuális garanciát nyújt, ami korlátozza vagy eltünteti a kiszámíthatatlanság fenyegetését.

Azzal, hogy bármely tudományág gondolkodásmódja az ideológia által ilyen mélyen kontrollált, sajnos, e konferencián is szembesülünk. Az agy-elve

mozgalom a pszichoanalízisben olyan paradigmává vált, amelynek majd mindenki bűvkörébe kerül a pályafutása alatt, hiszen egyrészt a feltevései olyan nyira berögzültek, hogy nem is azonosíthatók, pláne nem cáfolhatók; másrészt azért, mert a pszichoanalízis tudja, hogy ha fenn akar maradni Amerikában, akkor ezen vonalak mentén kell újraértelmeznie magát. Azaz, bármi, ami újrafogalmazható úgy, hogy beilleszkedjen ebbe a paradigmába vagy önmaga alátámasztására tudja használni a paradigma egyes részeit, túl fog élni. Minden más fölfoghatatlanná válik.

Éppen ehhez kapcsolom az én tézisemet: pontosan a fölfoghatatlan az, amit meg kell őriznünk, mert az aggyal és az elmével ellentétben a pszichét ott fedezhetjük fel újra. Ezt mondani annyi, mint kitűzni két célt: megmutatni a paradigma alapvető téveszméit, illetve új paradigmát ajánlani.

Lényegében két fejlemény mögöttes feltevéseire vagyok kíváncsi. Először is azokra a tudományos(kodó) feltevésekre, melyek a neurobiológiai agy-elmére vonatkozó tudományos *magyarázatok* mögött húzódnak, amelyeket olyan nem-pszichoanalitikus gondolkodók tesznek közzé mint Pinker, Dennett és mások, továbbá az az elragadtatott figyelem, amivel olyan pszichoanalitikus gondolkodók, mint Schore, Solms és Eric Kandel munkáit kísérik. Kandel nagyon jellemző példa, hiszen ez a Nobel-díjas neurológus sosem szűnt meg vágyakozni arra, hogy pszichoanalitikus legyen (és Isten segítse a karteziánus tobozmirigyét, még mindig abban reménykedik, hogy egy napon képesek leszünk meghatározni a dinamikus tudattalan pontos helyét az agyban!) Szempontunkból különösen jellemző Kandel naiv értetlensége Freuddal kapcsolatban, és az a kijelentése, hogy valami, ami történelmi vonatkozásaiban hibás, most a legfőbb dogma képében jelenik meg: miszerint Freud 1895-ben azért adta fel az *Egy tudományos pszichológia tervezetét*, mert a neurotudomány nem volt még elég fejlett. Éppenséggel nem ezért adta fel, de ez messzire vezetne.

Másodszor, arra a státuszra, amit Fonagynak és munkatársainak *Affektus szabályozás, mentalizáció és a szelf fejlődése* című munkája³ kapott, mert eddig ez a legjobb munka a paradigmának elkötelezett azon három szempont összehangolásában, amelyek a paradigma általános magyarázóerejét hirdetik. Hívjuk *affektív-neurobiológiai-kötődés-kognitívfejlődési-szelfpszichológiának*. Ez a fejlődő agy – a fejlődő elme – és a varázsszer, a kötődés-elmélet egysége. Fonagy érvelése szerint a kötődés agyunk formálódásával magyarázható, ebből kifolyólag „mentalizációs” képességünkkel, ami működhet többé vagy kevésbé „egészségesen”.

³ Peter Fonagy et al. *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. Other Press, New York, 2002.

Mostanra legtöbbünkben olyan mélyen gyökereznek az e mögött meghúzódó feltevések, hogy Fonagy legtöbb olvasója pontosan éppen azért fogadja a könyvet kitörő örömmel, mert alátámasztja a tökéletesen kötődő anya mítoszát (a Jessica Benjamin-i „szeretet kötelékét”), és a *fejlődés* olyan elképzelését, amelynek *struktúrái* egy koherens, stabil szelfet hoznak létre, aki a normalizáció parancsát követve jól működik a világban.

Ezen álláspont majdnem hegemoniája azért szerencsés, mert lehetővé teszi számomra azt, hogy egy olyan *antitézist vessek fel, amely nem enged meg szintézist*. (És ennyiben nem könnyed eklekticizmus, amely egyike a komoly gondolkodást fenyegető leghatalmasabb veszélyforrásoknak; azaz nem mutat arra hajlamot, hogy mindennek helyet adjon egy meggyőződésben.) Abban a pillanatban, amikor szorongáskeltő, de elviselendő, sőt minden védekezés és feldolgozás ellenére elmélyülő konfliktusokon keresztül viszonyulok saját létemhez, akkor új játék veszi kezdetét. Mégpedig olyan, amelyben a psziché (a viselkedéssel ellentétben) olyan lehetőségekre utal, amelyek gyökeresen különböznek a paradigmát hangsúlyozó logikától és feltevésektől. De hogy világossá tegyük: az elsődleges feladat, amellyel szembenézek, hogy ezeket a feltevéseket artikuláljam. Nem látjuk őket, mert már fogva tartanak bennünket. Ez viszont azt is jelenti, hogy nem igazán érthetjük meg a fogalmainkat.

A paradigma ideológiai funkciója az, hogy olyasmivel szolgáljon, amit nem akarunk tudni arról, ami fölfoghatatlan. Pszichoanalitikusként ennek föl kell keltenie a kíváncsiságunkat, hiszen a feltételezett célunk mindig az, hogy megnyíljunk az elfojtottnak és újraalkossuk magunkat az által, amit ott tanultunk.

II. A paradigma alapvető feltevései

„A kép fogva tart bennünket. És nem tudunk szabadulni tőle, mert ott van a nyelvünkben, amely úgy tűnik, kérlelhetetlenül ismétli önmagát.” (Wittgenstein)⁴

Ez a fejezet valószínűleg a lehetetlent kísérli meg: demisztifikálni a „tudomány” dicsfényét, amikor az a pszichológiához közelít. Jelentőségteljes alak veti itt a papírra árnyékát: Heinz Hartmann erőfeszítései, melyek meghatározták a pszichoanalízis történetét az Egyesült Államokban. Vagyis: ne csak hirdessük az adaptációt, hanem, valóban adaptáljuk a pszichoanalitikus fogalmakat a tudományos paradigmába. Teljesen szembehelyezkedve ezzel, szeretném megmutatni azt, hogy az amit a pszichoanalízisnek tennie kell a tudományosságért, elfojtja önmaga tragikus műként való megőrzését. A tudományos(kodó) paradigma egy halom módszertani és ontológiai feltevésen

⁴ Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz, Bp. 1998.

nyugszik. A leglényegesebbek feltárásakor két dolgot kell megfontolnunk: ezek a feltevések olyannyira áthatják a gondolkodásunkat, hogy szinte megkérdőjelezhetetlenek, és ami még fontosabb, lehetetlenné teszik számunkra a gondolkodást és az észlelést. Az alábbi lista nem teljes, és elemei nem fontossági sorrendben követik egymást.

(1) A redukcionizmus elve. A jelenségek kifejlett állapotát vissza kell vezetni eredetük feltételeihez. Ráadásul az eredet törvényeinek meg kell magyarázniuk minden újabb fejleményt. Mi a magyarázat? Nos, nincs ilyen, Dennett, Pinker és mások érvelése szerint az egykor bizonytalanul és helytelenül értelmezett dolgokat most az eredet (*origin*) törvényei szerint kell magyarázni. (Így most olyan ártalmatlan dolgokról kell beszélniük, hogy mit szölkáltak a darwinista gondolkodók a művészetéről, a vallásról, a szerelemről.) Ezzel szemben áll a felmerülés (*emergence*) elve. A tapasztalatból új létmódok fakadnak, melyeket nem vezethetünk vissza az eredethez. A szcientizmus azon nyugszik, amit a középkori filozófusok az eredet téveszméjének neveztek, vagyis azon a próbálkozáson, hogy a jelenségek kifejlett állapotát az eredeti körülmények által magyarázzák.

(2) Az evolúciós biológiának mindent meg kell tudnia magyarázni az étellel, a tudattal és a kultúrával kapcsolatban. Ha egy jelenséget nem tudunk meghatározni neurobiológiai szempontból, az azt jelenti, hogy még nem értettük meg. Ezzel szemben nyilvánvaló: ez a körkörös gondolkodás kiváló példája; az előzetes feltételezése annak, amit valaki igazolni akar együtt a minden más értelmezés dogmatikus letiltásával. Jól modellezhetjük ezt kortársunkkal, Stephen Pinkerrel.

(3) Az olyan összetett jelenségeket, amelyek meghaladják a naturalista, materialista álláspontot, ezek nyelvén magyarázzák. Ezzel szemben: Mit is mond az, aki szerint x tudatos cselekvés kölcsönösen összefügg y idegi pályával az agyban? Azt mondja, hogy *nem több mint*. Ez azonban tautológia. A nem több mint ideológiája vagy téveszméje az olyasfajta magyarázatoknak az uralkodó elve, melyeket a paradigma minden pszichológiai jelenség kapcsán elvár.

(4) Adaptációs szabályok. Aki megszegi őket, az az evolúciót sérti meg. Ennek oka, hogy valami baj van az agyukkal vagy a korai fejlődésükkel. Ezzel szemben: a paradigma rejtett ideológiája a kapitalista társadalomnak való megfelelés, és az eltérő viselkedés deviánsnak, betegnek stb. bélyegzésére irányuló vágy. Egy kőből épült tudomány talán lehet értékelés-mentes, pártatlan, de a psziché tudománya mindig a társadalmi, politikai, kulturális kötődésű.

(5) Az alapvető hit mögött, hogy az emberi lényt ugyanazok az elvek működtetik, amelyek minden élőlény viselkedését meghatározzák, egy olyan eredet vágya húzódik, amely adaptációs stabilitást, biztonságot és oltalmat nyújt egy „ego” vagy identitás számára, amely megszabadít minket a lét

szorongásától és a magunkért vállalt felelősség terhétől is. Ez a determinizmus varázsa: nem tudnék másképp lenni, mint ahogy vagyok. Alkalmazd a tudományos nézőpontot valaki életére, és ő azonnal azt látja, hogy a szabadság csak mítosz. Ezzel szemben: Sartre érvelése szerint egy személy számára lehetetlen úgy látni magát, mint aki egy dolog a dolgok között, kivéve amikor arra tesz kísérletet, hogy elsikkassza a szabadsággal járó felelősséget.

(6) Lenni annyi, mint létezni, akár a természet. Minden egyéb másodlagos jelenség. Vagy az evolúciós folyamat eldobható mellékterméke. A tudatosság úgy van, ahogy van, mert így működik az elme. Az anyag és a túlélés végső alapelvei minden későbbi működésmódot meghatároznak. Ezzel szemben a reflexió autonóm módon alakuló aktus, tehát nem redukálható; a kultúra, a művészet és a gondolatok nem a természet törvényeinek engedelmességek termetzeti folyamatok.

(7) A pszichológia korrektív tapasztalatok alkalmazásáról, működtetéséről, kifejlesztéséről szól, mert a szelf-szabályozás az, ami meghatározza egy emberi szervezet egészségét. A kötődés mint elsődleges szükséglet tehát biológiailag belénk épített. Így mind közül a leghatalmasabb ideológiai kijelentés: végül is megtaláltuk az okot, amely megmagyarázza az emberi természetet. Ezzel szemben: nincs olyan, hogy emberi természet. Ezt a szubsztancialista vagy esszencialista gondolkodást Hegel megcáfolta. Az emberi szubjektum *létezik*: önmagához viszonyul abban az értelemben, hogy a szorongásban a lét béklyója mindenkit *sui generis*-szé tesz.

(8) A következtetés logikája. Az agy működése egyszerű példa arra, hogyan működik a neurobiológia; az elme működése egyszerű példa arra, hogyan működik az agy, a psziché működése egyszerű példa arra, hogyan működik az elme. Az agy: neuronok áramlási energiája. Az elme: információáramlás. Ezzel szemben lásd a 3. pontot.

(9) Normativitás. Kell lennie egy normának a pszichológia tudományágában. Ennek azon kell alapulnia, hogy mit tesz a legtöbb ember. Ami azt jelenti, hogy az alapvető megfelelésnek értékesebbé kell válnia. Ez a pszichológia rejtett célja. Megtalálni a módját annak, hogy azt mondhassuk, hogy az, ahogyan az átlagember van, viselkedik, annak kell lennie az emberi természetnek, és hogy minden rendhagyó, nem-alkalmazkodó viselkedésmód egészségtelen. Ezzel szemben: a normális, átlagos, jól alkalmazkodó emberi lény annak a masszív háritásnak a teremtménye, amely a szorongástól, a valóságtól és mindenekfelett az emberi lehetőségektől való masszív megfutamodás határoz meg.

(10) Az én-szabályozás az adaptáció érdekében minden változó élő rendszernek *a* definíciója. Ezzel szemben: vagy ahogyan a 9. pont állítja, a kifejezetten emberi cselekvés az adaptáció visszautasítása.

(11) Az eredethez való rögzülés, és az a törekvés, hogy minden emergens működést reduktív módon magyarázzanak. (Vagy mint melléktermékként,

amelyekké például a vallás és a művészet válnak ebben a paradigmában.) Ennek megfelelően, a paradigmát kísérő legfőbb metafizikai kérdés: „hogyan keletkezett a tudat?”, vagy másképpen fogalmazva „hogyan bizonyítható, hogy valójában nincs is olyasmi hogy tudat?” Ezzel szemben: Az öntudat mint reflexió önmagában hordozza és felveti a kérdést „mit jelent az, hogy létezni, és mit kell tennem, feltéve, hogy túlélem ennek a kérdésnek a szorongatását?” Ez metafizikailag olyan első elvet (vagy eredetet) állapít meg, amelyet nem redukálhatunk vagy magyarázhatunk meg a paradigmán belül.

(12) A körkörösség önmagára vonatkozásban elvakítja magát a tudat természetének kérdésével. Csak az olyan tudatfelfogásokat engedi meg, amelyek összhangban vannak az eredettel. Ennek a stratégiának Dennett a kortárs példája. Ezzel szemben ott van William James nem múltó relevanciája, aki nagyszerű könyvét a pszichológiáról a tudományos paradigmával kezdte, és aztán észrevette, hogy az nem magyarázza a tudatot és az azt meghatározó tudatműködéseket. Ezután azonban a paradigma elutasította a módszerét. Nevezetesen a megélt tapasztalatok *leírását* úgy, ahogyan megélik őket, és mindent, amit az ember tudhat akkor, ha nem egy elmélet vagy paradigma irányítja. A paradigma visszautasítja vagy alapvetőbbre redukálja ezeket az elképzeléseket. (Ehhez az ellentéthez később még visszatérek.)

Ez az áttekintés messze nem teljes, de minden olvasónak rálátást biztosít a tényre, hogy a paradigma számos olyan metafizikai és módszertani elképzelésen nyugszik, amelyek finoman szólva is vitathatóak. Ezen felül az volt a célom, hogy megmutassam az olvasónak a feltevések működését, amely most ellenállásba ütközik. Vagy ontológiai terminusokban kifejezve: a *dialektikát* mint gondolkodásmódot kell visszaállítanunk alapelveink újjáépítésével a gondolkodásunk középpontjában. Ezek az alapelvek: a kialakulás (*emergence*), a létezés mint probléma, az én-vonatkozás mint az én legyőzése, dráma vagy küzdelem mint a szubjektum léte, és hogy kiemeljük az ellentétet: a szenvedés túlélési értéke, és az a szükséglet, hogy a szenvedés elvét a valóság- és az örömev mellé helyezzük, ha az emberi pszichét vizsgáljuk. De mielőtt többet mondhatnánk erről, egy végső összefoglalót kell adnom arról a helyzetről, amelyet a paradigma háttérben működő feltevések hoznak létre, amely helyzetet el kell utasítanunk, ha fenn akarjuk tartani a pszichoanalízis forradalmát.

Tehát, olyan különféle szerzők, mint Schore, Fonagy, Kandel, Siegel, Solms együttes munkájának (vagyis annak a helyzetnek, amit le kell győznünk ahhoz, hogy visszanyerjük a szubjektumunkat) eredményét, amit a psziché alapvető elméletének neveznék a kortárs amerikai pszichoanalízisben, a következőképpen írhatjuk le: *Az aggyal (affektív idegtudomány), az elmével (kognitív pszichológia), a kötődés elsőbbségével (kötődésemélet) kapcsolatos mai tudás kínálja nekünk az adaptáció és az érzelem-reguláció elméletét, amely a psziché*

egyetlen életképes elmélete: a felépülő **szervezetek fejlődése**, ami biztosítja a normális, egészséges, jól alkalmazkodó személy létrejöttét, aki koherens és szilárd **szelfet** kialakítva jól működik a világban.

Az a tény, hogy a legtöbb amerikai és brit pszichoanalitikus úgy üdvözi ezt a felfogást, mint a legnagyobb attrakciót, jelzi, mennyire rosszul állunk; hogy a tudományág mennyire elszakadt az eredetétől. A következő részben megmutatom, hogy amennyiben valaki a fenti formulák mentén gondolkodik, elveszti a kapcsolatot a *pszichoanalízis lényegével*.

III. Szubjektum a pszichoanalízisben

„Felfedezéseim egy nagyon komoly filozófia alapját jelentik” (Freud)⁵

Itt érkeztem el legfontosabb ellenérvemhez. Nevezetesen, hogy a psziché különbözik az agytól és az elmétől. Tömören mutatom be a legfőbb elméleti érvet (amelyet máshol teljes hosszában publikáltam), és hogy a lehető legkonkrétabb legyen, egyetlen kiterjedt példa segítségével vezetem le.

A következő megfogalmazás a psziché eredete szerint határozza meg: *olyan seb, amit a szülő tudattalanjában lezajló konfliktusok átvitele hoz létre, pszichotikus szorongást eredményezve, amely veszélyezteti a normális életvezetési képességet*. Ellentétbe állítva e definícióval: a kötődésemélet kísérletet tesz a psziché megtagadására. Úgy véli, hogy a szülők valamilyen mágiikus módon zárójelbe teszik tudattalan konfliktusait a gyerekekkel való kapcsolatukban, a gyerekek így olyan „szeretetkötelék”-ben nevelődnek, amely stabil szelfhez vezet. A „fejlődés” tényleges folyamata ezáltal elfojtás alá kerül. Ezzel ellentétben ugyanis a psziché fejlődése – az alkalmazkodó énnel ellentétben – pontosan az az *agonisztikus kapcsolat* amit megélünk a seb által kiváltott pszichoszexuális konfliktusok következtében. (Ahogy lentebb látni fogjuk, a seb szexuális tapasztalat, és olyasminek a visszanyerése, ami elveszett az amerikai pszichoanalízisben: Freud azon meglátása, hogy a szexualitásra, mint a psziché kulcsára tekintett.) A psziché mint szubjektum (nem szelf vagy identitás, azok a mítoszok azért keletkeztek, hogy elnyomják a tapasztalatot) az a **szelfvonatkozás**, amely az eredet agonisztikus és drámai konfliktusainak terhét tartja, és amely – az egzisztenciális szelf-közvetítés alapjaként – felfogja, hordozza a szorongást is. Egy dráma határozza meg a szubjektum létét: azok

⁵ Sigmund Freud szavait a *Tribute to Freud* c. kötetben (Pantheon Books, New York, 1956, p. 25) Hilda Doolittle idézi “...My discoveries are a basis for a very grave philosophy. ...” Lásd még (H.D. Tisztelegés Freud előtt (Részletek). *Thalassa* (17) 2006, 1:63-74.

vagyunk, amik azokhoz a konfliktus-magvakhoz fűződő kapcsolat eredményeképpen lettünk, amelyeket a szülői eredet hagyott ránk örökül. Ez Freud legmélyebb felfedezéséhez vezet: a psziché és a lét-tapasztalat **tragikus folyamatok**. Míg menekülni próbálunk, előidézünk azt, amitől a legjobban félünk. Szophoklész és Shakespeare bölcsessége megegyezik azzal, amit Freud is több ízben fölfedezett analízis közben. A tapasztalatnak valóban van valami-féle fejlődése és struktúrája. A következők határozzák meg: (1) a katasztrófa felé mozdulás oly módon, hogy a rettegett dolog felidéződésével (és benne az élet csődjének felismerésével), olyan pozícióba helyezkedünk, ahol tudjuk az igazságot az életünkkel és annak megalapozó struktúrájával kapcsolatban. (2) változás, amely a mag-konfliktusokkal való új kapcsolat megélésének folyamatában formálódik, nem azért, hogy elfutunk a végzetes elől, hanem azért, hogy alámerülünk benne. Hozzá kell tennem valamit, amit pszichoanalitikusokból álló hallgatóságnak nem kellene mondanom. A tragédia nem valamilyen szerencsétlen, pesszimista dolog, ami elől bármi áron el kell menekülni (a legtöbb ember programozott magatartása ilyen irányú), hanem a lehető legjobb, ami történhet, hiszen először hoz olyan helyzetbe, ahol semmilyen hazugság vagy elhárítás sem lehetséges többé. De mielőtt az adaptáció-elvű kötődés-hívek belecsempésznék az elképzelésbe, hogy a tragikus a lét normális módjához vezet meg kell jegyeznünk, hogy a tragikus fejlődés logikája sosem eredményez koherens, stabil szelfet, amely szabályozza az érzelmeit, hogy megőrizze a szociális normának megfelelő boldogító tudatot. A psziché mint **agonisztikus, egzisztenciális szelf-vonatkozás** sosem így működik, vagyis ha például valaki egy tragikus tapasztalat következtében új módon „kötődik” másokhoz (mondjuk Lear újraegyesül Cordeliával), akkor ennek semmi köze sincs a kötődésmélet módjaihoz és értékeihez. (A minden gondolatot fenyegető legnagyobb veszély az, hogy az ellenfél mindig ott áll az út végén, hogy kijelentse, hogy oda jutottál, ahol épp ők vannak.)

A következőkben mindezt egy Peter Fonagy elveivel való szembesítés révén szeretném ábrázolni, felkínálva az alternatívát, vagy éppen kényszerítve az olvasót, hogy válasszon.

(1) *Fonagy*: Az anyai kötődés segít szabályozni a negatív tapasztalatokat úgy, hogy a gyerek alapvető bizalmat, stb. alakít ki.

Davis: A szülők tudattalan konfliktusainak áttevődése az a folyamat, amelynek révén a psziché megszületik – sebként.

(2) *Fonagy*: A koherens, stabil, önéletrajzi szelf, amely képes koherens narratívába foglalni az életét, az igazi szelf, a normális, egészséges fejlődés eredménye.

Davis: A normális narratívák hazugságok, melyeket azért mondunk, hogy megmeneküljünk annak a narratívának az igazságától, amit félünk elmondani; a konfliktusok gyötrelmeiről, melyek megmutatják, hogy szelf sohasem létezhet, csak égő szenvedés, azoknak a konfliktusoknak a túlélése, amelyek elől nem menekülhetünk, mert ők a létünk veleje.

- (3) *Fonagy:* A pozitív érzelem szelf-szabályozás, amely a fájdalmas tapasztalatok ellenőrzése vagy irányítása révén történik úgy, hogy megőrizzük a nyugodt, boldog szelfet.

Davis: A tragikus elsődleges érzelmek (aggodalom, félelem, részvét) melankolikus szenvedésként megélve alakítják ki a bensőt, azaz a psziché folyamatos, egzisztenciális szelf-közvetítés. Az elsődleges érzelmeket a belső „kik vagyunk?” és „mit érzünk?” világos megkülönböztetésének lehetetlensége határozza meg; ezek megbontják az ént, hogy önmagunkkal szembeítsenek.

- (4) *Fonagy:* Az érzelmi egészség a pozitív érzelmek fejlődése abbéli képességünkben, hogy szabályozzák és ellenőrizzék a negatívakat.

Davis: Az érzelmi kiteljesedés a felfedezésként megtalált elsődleges érzelmek megtartása és a szenvedés elviselése; tudni, annyit jelent, mint szenvedni anélkül, hogy azt gondolnánk, ez a szenvedés lezárul, hogy „katarzis” és feloldódás következik.

Átfogó erőfeszítem keretében, hogy megmutassam, hogy a psziché az agytól és az elmétől különböző harmadik terminus, és nem kellene azokra redukálni, még egy következő érveléssel szeretnék előállni. Először is túl kell lépnünk egy elkerülhetetlen terminológiai problémán. Nyilvánvaló, hogy minden, amit tudatos cselekvésként teszünk, azon tény következménye, hogy rendelkezünk elmével; vagy pontosabban fogalmazva, mindez az elme aktusa. Ez nyilvánvaló, mindamelllett elfedi a lényegi problémát, hogy az elme kifejezést úgy, ahogyan a kognitív pszichológia érti, éppen azoknak a dolgoknak a kirekesztésére használták, amelyekre én a psziché kifejezéssel utalok. Látjuk, hogy ravasz kis ideológiai trükköt játszanak itt velünk. Elfogadunk egy szigorúan korlátozott meghatározást az elmére vonatkozóan (ahogyan a kognitív pszichológia leírja), ennek következtében lehetetlenné válik azokról a tevékenységekről beszélnünk, amelyekről beszélhetnénk, ha nem volna ilyen reduktív elméletünk az elméről. Így is feltehetjük a kérdést: milyen elmefelfogást kell kialakítanunk majd egyszer, ha elkezdjük tudatosítani az olyasfajta aktivitásokat, melyekkel az agonisztikusan elkötelezett psziché bír? Ha a pszichét irányító elvek gyökeresen különböznek azoktól, melyek az elmét a kognitív pszichológia által felfogott elmeként jellemzik, akkor el kell utasítanunk a

kognitív elméletet, és egy sokkal komplexebbet kell kialakítanunk. Olyat, amely sokkal nyitottabb a művészi kreativitásra, az álomra és a neurózisra, az elme működésének alapvető modelljeire. (Azaz, vissza kell térni Freudhoz) Vagy másképpen, azt az érvet, mely szerint a fel nem oldott trauma az idegi integráció hiánya a felnőtt agyban – azaz hogy a tragikus létezés sérti az agy „stressz-szabályozó rendszerét” – inkább választásnak, semmint tudományos igazságnak kell látnunk. A boldog, engedelmes gyermeket gazdagon megjutalmazták szófogadásának gyümölcsei, de ennek talán soha nem éli meg valódi árát. Vagy, az ellentétet fenntartva, amit meg kell tartanunk, még akkor is, ha terminológiai paradoxont tartalmaz: *amire az elme nem gondolhat, azt a psziché elszenvedheti*. (Azaz, az elmének olyan elméletére van szükségünk, amely az adaptációs tevékenységeken kívüli aktivitások elsőbbségén alapul.)

„Ha sok időnk lenne e földtekén”⁶, szívesen jeleznék egy további ellentétet azon kapcsolati pszichológiai szexualitás-felfogásban, amelyet Fonagy mutatott be az American Psychological Association 2006-os találkozóján tartott plenáris előadásában.⁷ A dokumentum egyértelműen jelzi mindazt, ami a Freudból a paradigma felé történő elmozdulás során elveszett. A legtöbb, amit most tehetek az, hogy felállítok egy alapvető ellentétet. Freud hatalmas felfedezése az, hogy a pszichoszexuális identitás konfliktusai meghatároznak minket. A psziché lehetetlen különválasztani a szexualitástól, amit úgy irányítana és alakítana, amint azt minden mással teszi. A szexualitás gyökeresen bomlasztó – és ebben a bomlasztásban leleplezi, hogy ez az, ami vagyunk: olyan lények, akik a vágy radikális, minden igazodásunkat és adaptációnkat összezúzó hatalma kényszerében cselekszünk, miközben megkíséreljük menteni a létünket. Hát ez itt a kérdés. Egy ilyen pszichoanalízis nem olyasmi, ami tudományosan vizsgálható, mert kulcsfogalmai és tapasztalatai nem hozhatók olyan formára, hogy a tudományos megértés számára jelentéssel bírjanak. Amennyiben megpróbáljuk tárgyunkat tudományosan megközelíthetővé tenni, leromboljuk, vagy elveszítjük a vele való kapcsolatot. Ez tarthatatlanná teszi a paradigmát tiszteletben tartó helyzetet, nem igaz? De igen, csakugyan. Én így gondolom. Választani kell.

⁶ Andrew Marvell „Vonakodó kedvesemhez” (ford. Faludy György) in: *Rád gondolkodok. Angol szerelmes versek*. General Press Kiadó, Bp. é.n. 20. (A ford.)

⁷ P. Fonagy: A Genuinely Developmental Theory of Sexual Enjoyment and Its Implications for Psychoanalytic Technique. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, March 2008, 56:11-36.

Visszatekintve úgy látom, néhány szóval még adós maradtam. Dólt betűvel írom őket, hogy jelezzem kiegészítő voltukat; annak ellenére, hogy az előadásban utaltam már rájuk. Ki akarom egészíteni az eddigieket, mert azt gondolom, hogy Fonagy előadása jól jellemzi a hamisságát annak a pszichoanalízisnek, amelyet az általa alkotott elmélet elővezet. Sőt mi több: jelzi azt is, hogy a szexualitás az, ahol ezek a hiányosságok nyilvánvalóvá válnak, mert a szexualitás marad az a valóság, amely megalapozza a radikális pszichoanalízis igazi lehetőségét és természetét. (Máshol bővebben írtam erről.) Fonagy esszéjének tévesztése ebben a különösen leleplező állításban bukkan fel először: „A szexuális érzések egyediek, mivel a gondviselők rendszeresen mellőzik és visszatükrözetlenül hagyják őket.” Ha kerested valaha egyetlen állításban egy álláspont minden ellentmondását, nem kérhetsz többet. Hadd fordítsam le. Az affektusreguláció tükrözése az én-pszichológia öreg bora új üvegekben; az a sarkalatos feltevés, hogy a tapasztalat alapvetően a tökéletesen pozitív kapcsolatok visszatükrözéséről szól, így tudjuk magunkat „boldognak érezni”. Mindaz, ami fenyegeti a szelf, az identitás, az ego stb. ilyen szemléletét, visszatükrözetlenül marad. Nos, az is tükröződik, de egy törött, Picasso-féle tükörben, amely megalkotja azt a sebet, ami a psziché. Hadd vegyem a legegyszerűbb tapasztalatot. Az anyámnak volt egy kedves, Ricky nevű kiskutyája, aki nagyon tiszta volt, így gyakran nyalogatta magát. Anyám ilyenkor mindig leállította, sokszor meg is büntette. Még azután is, hogy elmagyaráztam, hogy nem csinált semmi olyasmit, amit bármely hím nem tenne, anyám nem tágitott. A kutya tette traumatikus regisztert mozgósított a pszichéjében, amit ki kellett fejeznie a bosszúságának tükrözésével. Igen, így gondolom: a kutyával való kapcsolatához hozzáadtam egy képet arról a kapcsolatról, ami hozzám, mint szexuális lényhez fűzte. Mármost Fonagy csűri-csavarja a szót, állítva, hogy beépítheti ezeket a tapasztalatokat úgy, ha azt mondja róluk, hogy tükrözetlenek, traumatikusak maradnak, jelezve, hogy a szex lényegileg pszichotikus. Ezzel a kétes módszerrel segíti kialakítani az álláspontomat. Nevezetesen, hogy pontosan ez az, ami a psziché (a szelf minden szépen tükrözött védelme és boldog érzése ellentétéként); és hogy pontosan a psziché az, amivel a kortárs angol-amerikai pszichoanalízis elvesztette a kapcsolatot. Hogy helyreállítsuk a kapcsolatot, újra kell gondolnunk a szexualitást. Az első lépés, amit efelé tehetünk az, hogy belátjuk, hogy Fonagy megállapításában, miszerint a szex olyan tapasztalat, amit a szelfnek szabályoznia kell, a nyúl viszi a vadászpuskát, és persze bakot lő. A szexualitás nem olyasmi, amit a szelflén vezérel. Maga az eredete és középpontja a pszichének, teljes mértékben bomlasztó és elsődleges mindahhoz képest, ahogyan az én igyekszik meggyőzni magát arról, hogy egészséges, stabil, koherens stb. Egyszer rájövünk, hogy Fonagy esszéje meglehetősen komikus előadás. Fontoljuk meg a következő mondatot: „Az inkongruens tükrözés szét szakítja a szelf-egységet, és a pszichoszexuálisához kapcsolódásban az inkongru-

encia érzetét kelti.” Ez a közvetett módja annak, ahogyan Fonagy eljut oda, aminek a kiindulópontnak kellene és kell lennie. Az esszé hemzseg az ironikus ellentmondástól. Mint oly sok más, megmutatja, hogy azok, akik védekezni vagy menekülni próbálnak a szexuális teremtés elméletétől, csak annak leleplezését szolgálják, amit elrejtteni igyekeznek. Hadd mondjam el másképp, mivel itt nem tudom Freud sarkalatos meglátásának teljes magyarázatát nyújtani: hogy a szexualitás és a psziché (vagy konfliktusos szelf-hasadás mint „identitás”) elválaszthatatlanok, és hogy az előbbi a kulcs mindahhoz, ami az utóbbiban „kifejlődik”. De figyeljük meg Andre Green hasznos megállapítását: „A következő forog kockán: kérdés, hogy a szexualitás az (vagy éppen nem az) a fogalom (az a valóság), amely a pszichikai tevékenységek fejlődését – szervezetté, elkülönítetté, cizellálttá válását – előidézi, vajon az-e az, ami a tudat és a tudattalan tevékenységek közötti kapcsolatot hozza létre.”⁸

Fonagy esszéjének hála, erre a kérdésre igennel kell válaszolnunk. De ebben az igenben benne van az is, hogy milyen elveszett a kortárs pszichoanalízis, és az is, amit tennünk kell, hogy a valódit visszaállítsuk. Nevezetesen, újra belemerítkezni a szexualitásba azáltal, amit itt előzetes definícióként ajánlok. (Nem akarok itt többet mondani, mert azt szeretném az olvasóimtól, hogy egyszerűen reflektáljanak Green megállapítására és annak mélyreható következményeire.) A szexualitás az a tapasztalat, amelyben az erotizált test a psziché konfliktusainak magva úgy, ahogyan ezeket a konfliktusokat szükség-szerűen megéljük, megkötjük, megharcoljuk, elszenvedjük, bármikor is nyitja meg magát a psziché ennek érintésén keresztül az érzéseknek, melyek összezúzzák az én/szelf álarcait és visszaállítják a közvetlen kapcsolatot maradandó traumáinkkal. Azaz, a test mint konfliktusban lévő gyönyör-szorongás, leleplező/eleven, ez mindaz, amit nem akarsz tudni önmagadról, ami vagy. Tehát hogy csak a legegyszerűbb példákat említsem: korai ejakuláció, impotencia, frigiditás mint a psziché aktusai, bármikor, amikor újra testként tapasztalja meg magát, sebként éli, amit a másik hozott létre. Ez egy spinozista álláspont: szex mint test és a psziché mint szubjektivitás (nem pedig én vagy racionalizálás) két olyan látásmód, amelyben ugyanaz a (kiterjedésként és gondolkodásként értett) valóság testesül meg. Vagyis, hogy tömören összefoglaljuk: a szex gyökeresen bomlasztó valóság, amely szétzúzza a konceptuális sémákat, melyeket azért alkottak meg, hogy föltartóztassák és megfutamodjanak előle.

⁸ A. Green: *Chains of Eros: The Sexual in Psychoanalysis*. Karnac, London, 2000, p. 15.

IV. Összefoglalás, tudománytalan utóirat

„Egy tudomány színvonalát az határozza meg, hogy mennyire képes saját alapfogalmait válságba hozni. A tudományoknak ezekben az iimmanens válságaiban megrendül a pozitív módon vizsgálendő kérdés viszonya magukhoz a kikérdezett dolgokhoz.” (Heidegger)⁹

„Ha a lét a a természet módjára való létezést jelenti, akkor semmi sem ami a természet létezési módja és kategóriái kapcsán állandóként adott nem lehet objektív, hanem apriori és elkerülhetetlen módon valamilyen naturálisra redukálódik. Az ilyen tárgyak jellemzői tisztán szubjektív jelenségekre redukálódnak, amelyek sokfajta struktúrájukkal a természeti okozatiság produktumai.” (Levinas)¹⁰

Az eklekticizmus szakmailag és bonyolult elméleti eredmények elhárítójaként is csábító. Választás előtt állunk. Lehetetlen ugyanis megőrizni azt, ami a pszichoanalízisben egyedi, ha a paradigma diktálta új formákba öntjük gondolatainkat. Ha ez azt jelenti, hogy a pszichoanalízis nem olyan kezelési eljárás, melyek az általános pszichológia által felismert problémákra vonatkoznak, hát legyen. Bár elveszítünk némi pénzt, de megőrziünk valami nagyobb értéket. Nevezetesen a pszichoanalízis gyökeresen bomlasztó képességét arra, hogy felfedjen minket önmagunk előtt, és hogy kérdőre vonja a gondolkodásmódunk mögött rejlő pszichológiai indítékokat. Tudományágunk újraalkotása a paradigma fogalmainak megfelelően, amit manapság közel mindenki sietve megtesz, tárgyunk szem elől tévesztését jelenti. Valójában a pszichoanalízis meghal anélkül, hogy tudna róla. Inkább, mintsem felvizeznénk a pszichoanalízist azon célból, hogy helyet találjon a paradigmán belül, el kell határolnunk azt azoknak a módszereknek a hangsúlyozásával, amelyekben egyedi – és egyenesen felfoghatatlan a paradigma számára. Kezdheted a könnyed óhaj elutasítását, mondván: „Nos, Davis úr túl messzire ment. Szívesebben veszek egy kicsit ebből, egy kicsit abból, és látom, hogy mind része a keveréknek. Elvégre, ahogy Rodney King mondja: nem tudnánk csak úgy megférti egymással?”. Vagy ahogy Dmitrij Karamazov mondja az ajánlat visszautasításakor:

„...ott az idegekben, a fejben – vagyis ott, az agyban vannak ezek az idegek, vigye el őket az ördög –, vannak olyan farkincák, azoknak az idegeknek a farkincái, és mihelyt azok ott rezegni kezdenek... vagyis nézd: én rápillan-

⁹ M. Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Bp. 1989. 97.

¹⁰ E. Levinas: *The Theory of Intuition in Husserl's Phenomenology*. 2nd edition, Northwestern University Press, 1995, p. 17.

tok a szememmel valamire, így ni, és azok elkezdenek rezegni, mármint a farkincák... és ahogy rezegnek, megjelenik a kép, de nem rögtön jelenik meg, hanem eltelik egy pillanat, egy másodperc, és akkor megjelenik egy mozzanat, illetve nem mozzanat – az ördög vigye a mozzanatot –, hanem a kép, vagyis a tárgy, vagy az esemény – vigye el az ördög –, nos hát ezért látok, aztán pedig gondolkozom... mert vannak azok a farkincák, és egyáltalán nem azért, mert lelkem van, és mert én is képe és hasonlatossága vagyok valakinek, mindez ostobaság.”¹¹

Az elméleti eredmények elől való kitérés vágya, nem is szólva egy fogalmi krízisről, megérthető, tekintve a tényt, hogy az eklekticizmus olyan jó szolgálatot tesz a túlélésben. És ezek után ki vonná kétségbe, hogy a neuro-pszicho-farmakologikus magyarázatok és eljárások működnek a legjobban bizonyos skizofréniáknál? Így van, egyetértek. Akkor legalábbis, ha hagyják őket működni, olyan további feltevések nélkül, amelyek kiterjesztik a *miért* elméleti formuláiban rejlő feltevéseket a pszichére általában. Vagy értsd úgy mint *nézőpontot*, amivel azonosulni kell. A kérdés – mire nyílik a nézőpont? Itt az ideje, hogy megszabadítsuk magunkat Heinz Hartman árnyékától. A pszichoanalízis nem általános pszichológia, és nem is kellene annak lennie. Ha megpróbálja, mindig azzal fogja végezni, hogy elveszíti minden egyedi éleslátását a tudományos(kodó) paradigmát vezérlő feltevésekkel kapcsolatban. Feladatunk nem az, befejezésként emellett akarok érvelni, hogy olyan bizonytalanná tegyük a tárgyunkat, hogy a pszichológiában minden máshoz idomuljunk, hanem hogy korlátozzuk az értelmezésünket valami szigorúan egyszerűre és különlegesre. A pszichoanalízis nem tudomány, hanem művészet. Ráadásul olyan művészet, amely a jelenségeknek csak nagyon szűk körére vonatkozik. Azok a jelenségek (vagy az emberi erőszak, elutasítás, bátorság, kétségbeesés aktusai), melyeket a paradigma mégoly egyedülállóan megfelelő módszereivel sem lehet megmagyarázni. Azok a szubjektumok, akiknek szükségük van pszichoanalízisre, mert anélkül, hogy kezdetben tudnának róla, egy tragikus tudományággal akarják a létüket rendbe hozni. A psziché az emberi lénynek ez a rémisztő küzdelme legmélyebb vágyainak, tapasztalatainak, érzéseinek hatalmas konfliktusaival. Ha így áll a dolog, szükség van pszichoanalízisre. Más esetben: boldogan át kellene adnunk más pszichológiai tudományágaknak. Másképp elveszítjük a leginkább megőrzésre méltó valóságot. És a legszomorúbb, hogy anélkül veszítjük el, hogy valaha megtapasztalnánk tragikus dicsőségét.

¹¹ Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek II.* Ford. Makai Imre. Európa Könyvkiadó, Bp. 1975. 341-342.

Szeretnék még hozzátenni itt egy-két összefoglaló szót az előadásomból. Ott ezzel a történettel zártam, egy folyamatban lévő erőfeszítés példájával, amely a pszichoanalízis és a neuropszichológia közötti kapcsolat normalizálására irányul. Körülbelül öt évvel ezelőtt az egyik legjobb barátom – és a karatében sensei-em – egy napon elment dolgozni és agyonlőtte az egyik munkatársnőjét (aki korábban a szeretője volt), azután pedig magát is. (Talán csak én tudok mindarról, ami megelőzte ezt a cselekedetet, a szexuális gyalázaról, amit a mostohaapja tett a barátommal, és arról, hogyan hagyta cserben az anyja, amikor ezt elmondta neki.) De az aznap éjjeli karate edzésen a dojóink egyik tagja, aki egyébként a fiziológia tanszék kiváló professzora, elmondta nekünk, hogy mivel nem ismertük a sensei vérének serotonin szintjét a katasztrófa idején, nem tudhatunk és mondhatunk semmit arról, hogy mi **okozta** az eseményt. Most nem ismétlem meg azt, amit erre mondtam, arról, hogy ilyenkor a gyávaság és a pszichétől való megfutamodás reduktív metafizikává válik, olyanná, amelynek megvan a varázsa, hogy megvédjen minket mindattól, amit valaha éreznünk kell. De akik szeretnének, visszatérhetnek ahhoz, amit azokról az indítékokról mondtam, melyekkel az ideológia szolgál, és ebben a példában talán megtalálják a mintáját azoknak a mélyebb tényezőknél, melyek azt vezérlik, ami önmaga tudomány voltával kérkedik.

Koncsos Kinga fordítása